ders kirke måtte nedrives, og materialerne derfra anvendes til reparation af S. Katrine kirke. Om S. Peder hedder det, at det er en gammel bygning uden for byen, som består af nogle forfaldne mure, tagsten og bjælker og ikke er »bequem« til noget. Der har ikke været holdt gudstjeneste dér i mands minde (Terpager 1736, s. 381).

I regnskaberne fra domkirken og S. Katrine kan man følge nedbrydningsarbejdets fremadskriden.[56] Den ældste bevarede indføring 1682 omhandler materialer fra kirkens tagkonstruktion, idet 250 tagsten og otte lægter førtes fra S. Peder til domkirken. 1683-85 fjernedes 700 tagsten, 27 læs tufsten (kaldet »cementsten«) og 2400 mursten. Arbejdet var altså nu nået til kirkens mure, som 1687 måtte levere yderligere 42 læs tufsten og 14 læs teglsten til S. Katrine kirke. I 1690'erne var nedrivningen nået så vidt, at kampestenene fra fundamenterne begynder at optræde i regnskaberne, og den sidste indføring om kirken er fra 26. juli 1703, hvor fire læs kampesten sælges fra S. Peders kirke. Endnu 75 år senere var det dog muligt at hente grundvoldssten og kampesten på kirkens tomt (se s. 828).

Vindfløj. 1638 omtales reparation af kirkens »spir«, formentlig den vindfløj, der atter måtte istandsættes 1667. En »fløyel« førtes 1686 til S. Katrine fra S. Peder og blev 1692 genanvendt som vindfløj på Nørreport, hvorfra den dog allerede blev fjernet 1713.[57]

Begravelser. 26. april 1856 blev en muret grav (nr. 1) østligt i skibet undersøgt og beskrevet af J. Helms. Han oplyser, at der vest herfor var fundet andre af lignende form, såvel i som tæt uden for kirken – dels af tufsten, dels af tegl.[49] En grav med rester af *trækiste (nr. 5) fandtes 1959 ved funderingsarbejder til en ny hal på Ribe Jernstøberi,[58] og ved en påfølgende arkæologisk undersøgelse 1960 fremkom rester af tre murede grave (nr. 2-4) samt talrige jordfæstegrave, formentlig hovedsagelig pestgrave.[46]

1) Romansk, af tegl, østligst i skibet (jfr. fig. 11), trapezformet med separat, udvendigt fremtrædende hovedrum. Graven var sat af store teglsten i fire skifter, mens bunden bestod af sammenstampede tufsten.

2) 12-1300'rne, teglmuret, fundet umiddelbart syd for det fundlag, der af udgraveren tolkedes som den forsvundne kirkebygnings plads. Graven var trapezformet med let udadkrummede sider, opmuret af løbere i tre skifter. Hovedenden var ødelagt af senere begravelser, længden ca. 2 m, bredde ca. 52 cm.

3) Tufstensgrav umiddelbart syd for nr. 2. Kun fire sten i hovedenden bevaret.

4) 12-1300'rne, teglmuret, trapezformet, kun et stykke af nordre langside bevaret. 120 cm sydøst for nr. 2.

5) Trækiste med ryglagt skelet. Bevaret var kun den mandslange bundplanke samt mod syd rester af en kantstillet sideplanke, fæstnet til bunden med not.



Fig. 12. S. Nikolaj kloster. Aftryk af priorsegl fra 1200'rne (s. 841). Efter Terpager 1736. — *St. Nikolaj-Kloster. Siegelabdruck eines Priorsiegels aus dem 13.Jh.*

†S. NIKOLAJ KIRKE

NOTER S. 852

Kirken omtales tidligst ved 1100'rnes midte (før o. 1170), da nonnen Moder fra S. Nikolaj i Ribe indførtes i lundekannikernes dødebog.[59] Heraf fremgår, at kirken allerede da havde en dobbeltfunktion som sognekirke og klosterkirke for et tilstødende nonnekloster af benediktinerordenen. Det er muligt, at nonnestiftelsen er blevet flyttet til Ribe fra Seem lige sydøst for byen.[60] Klostret kaldes af og til Vor Frue, men omtales ellers som S. Nikolaj kloster; således

1215, da Valdemar Sejr overdrog vandmøllen i den nærliggende landsby Tange til nonnerne.[61] I senmiddelalderen hævdede kongen patronatsret over klostret (og kirken), hvilket fremgår af en langvarig strid mellem nonnerne og johanniterne i byen. Disse fik 1480 – med kongens mellemkomst – udvirket et pavebrev, hvorved klostret skulle opløses, da der ikke førtes noget sømmeligt ordensliv af de kun tre nonner i stiftelsen. De skulle overføres til andre nonneklostre og johanniterne skulle overtage klostergodset og have S. Nikolaj kirke annekteret.[62] Der synes ikke i første omgang at være kommet noget ud af denne plan, men o. 1494 havde korsbrødrene virkelig fået nonnerne fortrængt. Først efter at sagen havde været for pavens domstol – og johanniterne var blevet bandlyst – fandt sagen o. 1502 sin afslutning. Nonneklostret, nu med fire nonner, opretholdtes, og johanniterne måtte give erstatning for de tre år, de havde haft klostret og dets gods i besiddelse.[63]

I slutningen af 1200'rne havde kirken et så prominent sognebarn som fru Elsuf, der var søster til én og moder til en anden biskop.[64] Mod middelalderens slutning blev sognet fattigt på bebyggelse. Tiendeindtægterne bestod da især af korn fra landsognet og afgifter af kålhaver.[65] En anden indtægtskilde har formentlig været valfart til kirkens *Hellig-blods relikvie.* Medlemmerne af Ribe skipperlaug, S. Sørens gilde, skulle ifølge deres skrå hjemføre »Hellig-blods penge«, som de oppebar i Helligland (Helgoland?), til at købe voks og holde lys for det hellige blod i Fruer kloster.[66]

Medens klostret endnu stod nogle år efter reformationen,[67] tog »denn Kerkenn Breker« sig af kirken. Hans overslag, der byggede på erfaringen med de fleste andre kirker i byen, lød på 100 mark, der skulle svare til 50.000 sten.[4]

To *seglaftryk* fra S. Nikolaj kloster kendes gennem primitive gengivelser hos Terpager (1736, s. 413). Konventseglet (fig. 13) bærer i skrifttype og ikonografi præg af høj alder og kan meget vel stamme fra klostrets første tid i 1100'rne. Den omløbende majuskelindskrift lyder: »sigillvm monasteri(i) sancti nicolai rip(i)s« (segl for S. Nikolaj kloster i Ribe). En biskop (S. Nikolaj) sidder med højre hånd løftet i velsignelse og med krumstav i venstre. Et priorsegl (fig. 12), som efter skrifttypen kunne stamme fra 1200'rne, bærer den omløbende majuskelindskrift: »sigillvm prioris s(anc)ti nicolai ripis« (segl for prioren ved S. Nikolaj i Ribe). Den stående gejstlige kan være klostrets prior eller snarere en uidentificerbar helgen.

Mønter. Ved udgravninger på kirkegårdsområdet 1970 fandtes to mønter i omrodet jord: en borgerkrigsmønt (Erik Klipping, Ribe) og en fransk spillemønt fra o. 1500.[68]



Fig. 13. S. Nikolaj Kloster. Aftryk af konventsegl fra 11-1200'rne (s. 841). Efter Terpager 1736. — *S. Nikolaj-Kloster. Siegelabdruck eines Konventsiegels aus dem 12.-13. Jh.*

Beliggenhed. Kirken og klostret, der i middelalderen betegnedes som liggende »uden for Ribe bys mure« (jfr. fig. 1, 2), lå for enden af S. Nikolajgade, på det nuværende jernbaneterræn øst for stationsbygningen, hvor talrige middelalderlige begravelser viser et *kirkegårdsområde,* der har strakt sig ind i forsorgscentrets have.[69]

Hvad *kirkebygningens form og placering* angår, er der kun få og ret usikre holdepunkter. Dog kan man måske tro Braunius' stik (fig. 1), når det viser kirken uden tårn.

Ifølge Kinch (II, 570) blev der ved planeringen for jernbanen gjort fund af menneskeben; imod øst afsluttedes med en nord-sydgående, ca. 90-100 cm tyk mur, måske kirkens vestlige endemur. Desværre er oplysningerne ikke så præcise, at den omtalte mur kan sammenkædes med et murstykke, som kom til syne 1958 i bunden af en udgravning til et kranfundament godt 25 m øst for stationsbygningen. Den sidstnævnte, ca. 90 cm tykke mur, hvis retning ikke afviger meget fra skinnernes, kunne følges over en strækning på 267 cm. Medens murens østside var meget beskadiget, havde vestsiden

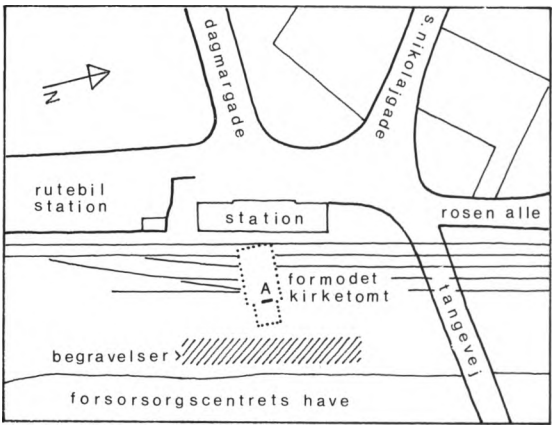

Fig. 14. S. Nikolaj kirke. Situationsplan. Den 1970-72 udgravede del af S. Nikolaj kirkegård (s. 843, fig. 17) er angivet med skravering, og den formodede beliggenhed af S. Nikolaj kirketomt er antydet ud fra fundstedet (A) for de seks profilerede sokkelsten (s. 842, fig. 15), der antagelig har siddet i triumfbuens nordvange. 1:20.000. Tegning MN 1984. — *St.-Nikolaj-Kirche. Lageplan. Der 1970-72 ausgegrabene Teil des St.-Nikolaj-Friedhofs ist schraffiert, und die vermutliche Lage des Kirchenbaus ist anhand der Fundstelle (A) der sechs profilierten Sockelsteine, die vermutlich in der nördlichen Wange des Triumphbogens saßen, angedeutet.*

bevaret en ca. 40 cm høj, profileret *granitsokkel,* hvis overside lå ca. to meter under nuværende brolægning. Granitstenene – vistnok seks – blev optaget af hullet og sammenstillet i rækkefølge ovenover.[70] Et fotografi af denne opstilling (fig. 15) viser, at den tredie sten fra venstre har omløbende profil og derfor må repræsentere (nord)vangen i en murgennembrydning. Den mest nærliggende tolkning af fundet måtte være, at det drejede sig om et stykke af kirkens vestmur. En arkæologisk udgravning 1972 gjorde ende på denne formodning, idet det viste sig, at der ikke mellem muren og de nærmeste begravelser østfor er plads til en hel kirkebygning, men alene til et korparti.[71] Indtil nye oplysninger måtte dukke op, må man derfor identificere 1958-muren med kirkens triumfmur og de tre sten på fig. 15 med triumfbuens nordre vange. I så fald må resten af kirken søges mod vest under skinnelegemet; selv en omfattende planering ved jernbanens anlæg 1875 kan have efterladt bygningsrester eller fundamentgrøfter, der ligger lige så dybt som det kendte murstykke.

Kirken har sandsynligvis – ligesom Ribe domkirke og mange af byens og omegnens romanske kirker – været opført af *vulkansk tuf,* hvoraf der dog kun er fundet nogle småstumper på kirkegårdsarealet.

Fra kirken stammer en * *klokke* (fig. 16), der ifølge sin indskrift bærer navnet »S(anc)ta katerina« og er støbt for S. Nikolaj sogn 1477 (eller 1474), da Morten Jensen og Mads Andersen var kirkeværger til S. Nikolaj kirke. Ved reformationen flyttet til S. Katrine kirke (s. 772, nr. 2).[72]

Begravelser er til stadighed fremkommet på det gamle kirkegårdsområde. De første beskrevne fund blev gjort 1796 i forbindelse med en udvi-

Fig. 15. S. Nikolaj kirke. Sokkelsten af granit, antagelig fra triumfbuens nordvange. Tredje sten fra venstre er hjørnesten med omløbende profil (s. 842). Palle Sønderstrup fot. 1958. — *St.-Nikolaj-Kirche. Sockelstein aus Granit, vermutlich aus der nördlichen Wange des Triumphbogens. Der dritte Stein von links ist ein Eckstein mit umlaufendem Profil.*



delse af apoteker Eilschous have udenfor Nørreport. Den antikvarisk interesserede apoteker skildrede 1809 fundene i et brev til Oldsagskommissionen i København. Der fandtes »en Deel Begravelser /: vist over 50ve :/ og alle eens dan indrettede«: opbygget af to lag røde mursten, der var kantstillet og placeret oven på hinanden uden bindemiddel. Af en skitse i Eilschous brev ses, at gravene var af romansk type, trapezformede med særskilt, nærmest kvadratisk hovedrum. Foruden de murede begravelser fandtes en del kranier.[73]

Ved planeringsarbejder i forbindelse med anlægget af jernbanestationen 1875 fandtes mange skeletter og en enkelt grav, muret af tegl med separat hovedrum,[40] og under byggeriet af forsorgscentret øst for banegårdsterrænet 1906 fremkom fire murede grave (nr. 1-4) (fig. 22) mellem gartnerboligen og asylhaven.[74] Gravearbejder til et kranfundament på jernbaneterrænet nov. 1958 afslørede et stort antal sammenblandede menneskelige skeletdele, hvoraf nogle kranier var samlet i en bunke.[70] Endelig blev der aug.-sept. 1970 og juli-aug. 1972 foretaget egentlige arkæologiske undersøgelser af et område øst for jernbanelegemet og syd for Tangevej, grænsende op til forsorgscentrets have (jfr. fig. 17).[71]

1970 fandtes i en søgegrøft på 10×1,5 meter 13 kristne grave, orienteret øst-vest, samt en nord-syd orienteret grav, der ved en bronzearmring dateredes til 700'rne.[69] Af de kristne grave var der 11 nedgravninger uden kistespor, med afrundet øst- og vest-ende; en enkelt havde et separat, gravet hovedrum (nr. 5), og en anden indeholdt tydelige spor efter trækiste (nr. 6).

I 1972 anlagdes et felt på 20×5 meter nord for søgegrøften og i tilknytning til denne. I nordenden af feltet var gravpladsen helt bortgravet ved jernbanens anlæggelse 1875 og igennem feltet løb en zigzag-formet moderne nedgravning i 2,5 meters bredde, muligvis en tysk skyttegrav fra 2. verdenskrig. I feltet fandtes 40 øst-vestvendte grave, hvoraf ingen var bevaret i fuld udstrækning. Skeletterne, der i sandjorden kun var dårligt bevaret, var alle ryglagte og



Fig. 16. Klokke. 1477 (eller 1474), støbt til S. Nikolaj kirke, siden reformationen i S. Katrine kirke (klokke nr. 2, s. 772). NE fot. 1979. — *Glocke, 1411 (oder 1414), für die St.-Nikolaj-Kirche gegossen, seit der Reformation in der St.-Katrinen-Kirche.*

havde armene parallelt med kroppen eller den ene arm bøjet let ind over kroppen. Der fremkom tre murede kister (nr. 7-9), fem begravelser med kantstillede sten om hovedet (nr. 10-14), en grav med hovedniche udgravet i jorden (nr. 15) og en med spor af trækiste (nr. 16). Fire grave rummede to eller flere søm, der stammede fra kister, medens 25 grave var ganske uden kistespor. Placeringen af gravene nr. 5-16 fremgår af udgravningsplanen fig. 17.[75]

1) Romansk, af tegl, trapezformet med separat, udvendigt fremtrædende hovedrum; delvis ødelagt i nordvest. Munkestensmurværket, der i hovedenden var bevaret i den formentlig fulde højde af fire skifter (33 cm), bestod på langsiderne af løbere, mens hovednichen mod vest afsluttedes af en dobbelt række kantstillede sten oven på to skifter løbere. Største indvendige længde ca. 180 cm, bredden ca. 43 cm.

2) Romansk, af tegl, trapezformet med næsten kvadratisk, indvendigt hovedrum. Murværket stod i tre skifter med en højde på ca. 23,5 cm; indvendig længde ca. 183 cm, største indvendige bredde ca. 56 cm.

3) Romansk, af tegl, trapezformet med indvendig, rektangulær hovedniche, der kun var

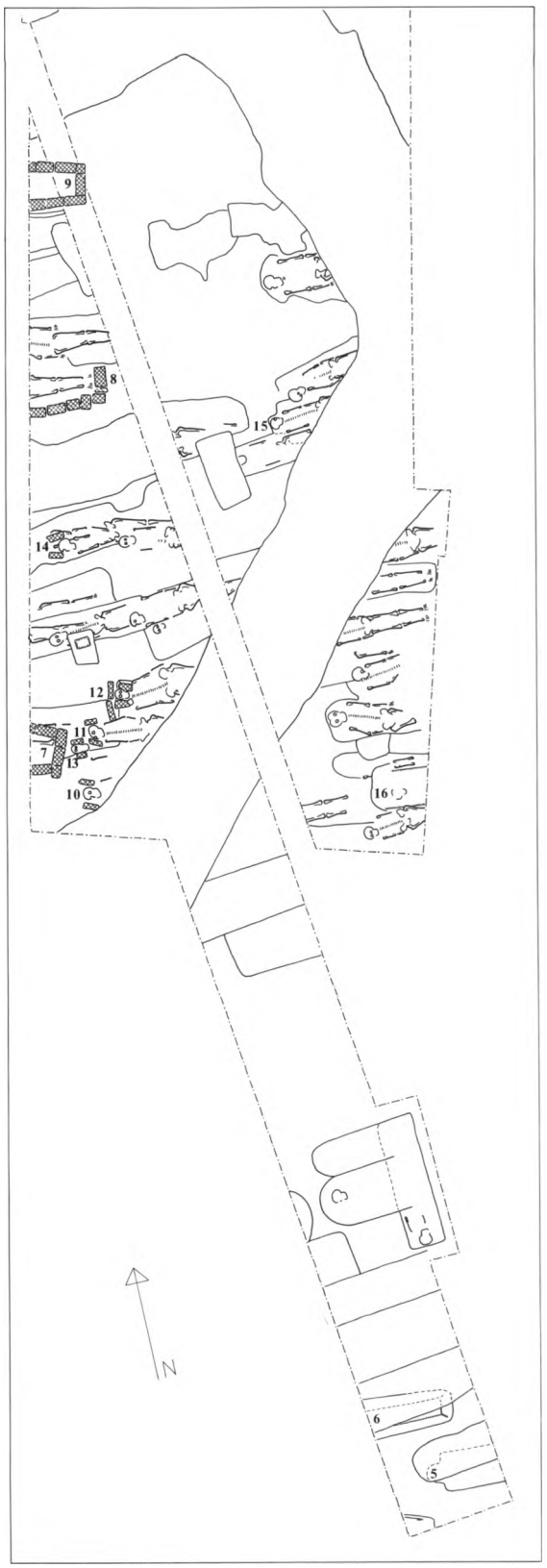

10 cm dyb, men hele 33 cm bred. Graven var opbygget af tre skifter munkesten i en højde af ca. 23,5 cm. Fodenden og nedre del af nordre langside var forsvundet, men den bevarede del af sydsiden havde en længde på ca. 191 cm; største indvendige bredde ca. 50 cm.

4) 12-1300'rne. Teglmuret, trapezformet, uden hovedrum. Af graven, hvis tre skifter murværk nåede en højde af ca. 18 cm, var den vestligste del bevaret, bredde ca. 43 cm.

5) Romansk. Ingen spor af kiste eller skelet, men i vestenden fandtes gravet hovedrum med afrundede hjørner. Kun den vestlige halvdel blev afdækket; bredde ca. 52 cm. Overlejret af senere begravelse.

6) Trapezformet trækiste, hvis planker tegnede sig som brune striber i gravfylden. I øst fortsatte langsiderne forbi gavlen og bøjede let udad, måske som spor efter bærehåndtag.[76] Kisten, hvoraf kun den østlige del udgravedes, var ca. 26 cm bred og rummede ingen skeletspor. Overlejret af senere begravelse.

7) Trapezformet, muret af tegl i fire skifters højde. Den østligste halve meter afdækkedes, og af skelettet fandtes kun fodknogler. Indvendig bredde ved fodenden ca. 34 cm.

8) Trapezformet, teglmuret. Kun østenden faldt inden for udgravningsfeltet, og hele nordlige langside var ødelagt af senere begravelse; i feltet var kun et skifte bevaret, men i profilen sås yderligere to skifter derover. På højde med skelettet lå i gravfylden søm med træspor.

9) Trapezformet, teglmuret. Kun de østligste ca. 75 cm blev afdækket; ingen skeletspor.

10) Romansk. To kantstillede brudstykker af teglsten på hver sin side af kraniet. En moderne

Fig. 17. S. Nikolaj kirke. Parti af kirkegården, udgravet 1970-72 (s. 843). Feltet gennemskæres af moderne zigzag-formet nedgravning. Kun et udvalg af de 53 fundne grave er indtegnet; tallene 5-16 henviser til beskrivelsen af gravene (s. 844f.). 1:100. Tegning MN 1984. — *St.-Nikolaj-Kirche. Teil des Friedhofs, ausgegraben 1970-72. Das Feld wird von einem modernen zickzackförmigen Graben durchquert. Nur eine Auswahl der 53 Gräber, die gefunden wurden, ist eingezeichnet; die Zahlen 5-16 verweisen auf die Beschreibung der Gräber.*

nedgravning havde kun efterladt kranium og højre skulder.

11) Romansk. To kantstillede tufsten om hovedet.

12) Romansk, med hovedniche af fire kantstillede teglsten, hvoraf den ene, på kraniets nordside, var væltet om på fladen. Kalkmørtel på stenene viste, at de var genanvendte. Stenene på hver side af hovedet var afbrudte, de to sten mod vest hele.

13) Romansk. To kantstillede tufsten på hver sin side af hovedet. Kun kraniet og øvre del af overkroppen var bevaret; graven lå over ældre kristen begravelse og selv overlejret af nr. 11.

14) Romansk. To kantstillede tufsten på hver sin side af hovedet. Det dårligt bevarede skelet lå oven på ældre grav og var selv overlejret af senere begravelse.

15) Romansk, uden kistespor, men med gravet hovedrum; nedgravet dybt i undergrunden og overlejret af to senere begravelser.

16) Spor efter trækiste i form af to parallelle langsgående striber med ca. 50 cm's afstand. Kisten har muligvis været uden endestykker, idet der ikke var spor efter en tværgående afslutning i kistens vestende. Graven, hvoraf kun vestenden faldt i feltet, rummede kun få skeletrester; den overlejrede en kristen grav og lå selv under flere senere begravelser.

†S. HANS KIRKE

NOTER S. 852

Kirken, hvis værnehelgen var Johannes Evangelist,[77] nævnes første gang under bisp Tue (1214-30), der annekterede den til kannikernes fællesbord. Dets indtægt af kaldet beløb sig ifølge Oldemoder til 16 mark.[78] Kirken betænktes hyppigt i testamenter og gavebreve, der af og til giver oplysninger om inventar og udstyr. 1309 skænkedes en bygrund, af hvis afgift der skulle holdes lys ved Kristi legeme, og 1338 skænkede Vilhelm, præst og forstander ved Puggård, til brug for kirkens præster, et bind med prædikenerne over S. Johannes og om kirkens indvielse. 1409 gav bisp Eskil kirken en legendesamling (»legendam«), og 1474 pålagde hr. Mads Jensen sin medkannik Niels Tolkilsen at indfri en gældspost på 9 mark lybsk ved at forbedre alterprydelserne i S. Hans kirke.[79]

Kirken blev nedbrudt i sensommeren 1538. Efter 4. aug. kunne »denn Kerkenn Breker« afregne for 15.000 sten fra S. Hans, hvorfra formentlig også de efterfølgende 50.000 sten stammede.[4]

Altre. Tue Atenmark gav 1309, foruden ovennævnte lys ved *Kristi Legeme,* en eng i Rejsby mark, hvoraf der skulle holdes vokslys foran S. *Hans alter* i hans kirke i Ribe.[80]

Beliggenhed. Da ingen bygningsrester er fundet, kan kirkepladsen kun lokaliseres ud fra kirkegården, der lå i den sydlige del af området mellem Bispegade og Hundegade, strækkende sig ud i den nuværende Gravsgade (fig. 2). Her stødte man ved kloakarbejde 1981 på store mængder omrodede menneskeknogler samt enkelte urørte skeletter i én til to meters dybde, koncentreret på Gravsgades nordside fra matr. nr. 143a til 147. Dette angiver sandsynligvis den omtrentlige udstrækning af kirkegården i øst-vest.[81] Mod syd kan kirkegården have strakt sig frem til den kanal, der o. 1300 blev gravet parallelt med den nuværende Gravsgade;[82] i nord stødte kirkegården op til en grund, som 1305 ved et mageskifte blev lagt til den kort forinden etablerede bispegård.[83] Den ældre antagelse, at S. Hans kirke lå uden for kirkegården, vest for Bispegade (jfr. s. 117, fig. 24), bygger på en misforståelse af mageskiftet fra 1305.[84]

1545 skænkede kongen S. Hans kirkegård til Ribe by. Den synes at være blevet bebygget ud mod Gravsgade inden 1548, mens et par grunde ved Bispegade en tid var byens tømmergård.[85]

†HELLIG GRAVS (OG S. BARTOLOMÆUS'?) KIRKE

NOTER S. 852

Kirken nævnes første gang i Oldemoders kirkeliste o. 1350, men den kan udmærket være betydelig ældre.[86] Af forholdene på reformationstiden og i forbindelse med den efterfølgende sognesammenlægning fremgår, at Hellig Gravs kirke var den ene af tre bykirker nord for åen.[87] I listen over domkapitlets godsindtægter af byen (o. 1440) optræder imidlertid hverken kirke eller sogn, men derimod et S. Bartolomæus sogn.[88] Man har formodet, at S. Bartolo-

mæus skulle være en fjerde sognekirke nord for åen,[89] men meget taler for, at det er den samme kirke, der normalt kaldes Hellig Gravs, men to gange S. Bartolomæus. Således er de to kirkevielser aldrig brugt i samme liste, men såvel Hellig Gravs som S. Bartolomæus' kirke ses opført side om side med de to andre kirker på åens nordbred, S. Peder og S. Nikolaj.[90]

1502 annekterede bispen Hellig Gravs kirke »uden for Ribe bys mure« til domkirkens sakristanembede, idet han samtidig tillagde tienden af kapitlets gods i Lusby, der hidtil havde hørt under Farup sogn.[91] Da Ribes johannitere 1523 af kongen blev forlenet med S. Jørgensgården (jfr. s. 848), måtte de bl.a. forpligte sig til at holde den gudstjeneste og daglige messe i Hellig Gravs kirke, som var blevet holdt der »af arild«. Kirken har altså stået i en vis forbindelse med den nærliggende S. Jørgensgård, men det er uvist, om den direkte har tjent som kapel for de spedalske.[92]

Da byens sogneforhold reorganiseredes i foråret 1537 blev det tilladt, at de bønder, som havde hørt til Hellig Gravs kirke, for fremtiden skulle søge til S. Katrine kirke. 1542 var Hellig Gravs kirke øde, sandsynligvis raseret i den store kirkenedbrydningskampagne 1538.[93] Navnet Gravsogn levede videre nogle år som betegnelse for en bebyggelse, og 1547 tillod kongen, at de »løsagtige folk«, som holdt til der, måtte tvangsforflyttes. Det skete ved midsommertid 1548, og formentlig er de flyttet til de arealer, der kunne bebygges ved udlægningen af S. Hans kirketomt. I hvert fald kaldtes den nuværende Gravsgade i en periode for Gravsogngade.[94]

Kirkens *beliggenhed* kendes ikke, men beskrivelse af færdingstier, som i middelalderen gik fra S. Nikolaj kirke mod nord til Hellig Gravs kirke, godtgør, at den lå i den nordøstlige del af den gamle forstad, formentlig ikke langt fra overgangen Langvedel over Tved å (jfr. fig. 2).[95]

†FRANCISKANERKIRKEN S. LAURENTIUS

NOTER S. 852

Ribeklostret var franciskanernes eller gråbrødrenes første i Danmark. Det blev grundlagt 1232 af de første brødre, der kom ind i landet »på deres bare ben og blev modtaget med venlighed af kong Valdemar, hele gejstligheden og folket. Og samme år fik de en grund i Ribe til at opbygge deres første hus«. Videre fortæller krønikeskriveren Peder Olsen, at brødrene fik grunden overdraget af kanniken Jens skolemester (»scolasticus«). Som stifter og velgører regnedes også den daværende biskop, Gunner, der »modtog brødrene med stor hæder ... og hang ved dem med så stor kærlighed, at han valgte at leve og dø med dem«, dvs. at indtræde i klostret. Ifølge en noget usikker tradition fandtes hans grav i brødrenes kor foran kirkens højalter.[96]

1280 kunne bisp Tyge indvie gråbrødrekirken til S. Laurentius, og byggeriets færdiggørelse har utvivlsomt været anledningen til, at ordenens kapitel dette år holdtes i Ribe. Det føltes endvidere naturligt, at klostret, som det ældste i Danmark, fra 1200'rnes slutning var overhoved for det store Ribe kustodi, der omfattede klostrene i Ribe, Slesvig, Tønder, Flensborg og Kolding, samt fra 1494 Husum.[97] I modsætning til den anden tiggermunkeorden, dominikanerne, støttede franciskanerne under 1200'rnes store kirkestrid ærkebisperne mod kongemagten, hvilket betød en konfrontation i Ribe (jfr. s. 685).

Klostrets indtægter måtte alene bestå i almisser fra de troende, hvis gavmildhed ansporedes ved paveligе afladsbreve. 1291 fik klostret således lov at eftergive ét års og 40 dages kirkebod for dem, der fromt besøgte kirken på en række særlige dage, herunder S. Franciskus', S. Antonius' og S. Klaras helgendage og årsdagen for kirkens indvielse.[98] Fra klostrets sidste tid haves i dronning Kristinas hofholdningsregnskaber en række eksempler på sådanne mindre gaver. På Marias Fødselsdag 1507 (8. sept.) gav hun gråmunkene i Ribe brød, og den følgende søndag fisk; ved andre lejligheder nævnes høns, smør, mjød, øl, vin og lærred til korporaler (duge til messeofret).[99] Også større stiftelser og gaver, eventuelt ydet som betaling for sjælemesser eller begravelser i klosterkirken, skulle være i naturalier eller rede penge. En lang række gavebreve og testamenter viser, at brødrene middelalderen igennem er blevet flittigt betænkt af gejstlige, adelsfolk og borgere, hvoraf påfaldende mange var bosiddende langt fra Ribe.[100] Om klostrets åndelige liv vidner, at brødrene 1307 lod afskrive Gregors Moralia. Klosterbiblioteket, hvorfra to (trykte) bøger endnu er bevaret på Det kgl. Bibliotek, blev 1338 skænket et breviarium fra kantoren Esger.[101]

Når præsten Klemens Madsen 1458 ikke blot betænkte klostret, men én af brødrene særskilt med en rhinsk gylden, vidner det om en slappelse af klostertugten (Terpager 1736, s. 60). Brødrene måtte ikke have særeje; ligeledes har det været imod ordensreglen, at klostret i 13-1400'rne nød indtægt af adskillige grunde og jordejendomme. Som led i ordenens almindelige reformbevægelse (observansen) gennemgik klostret 1505 en reformering. Det betød bl.a., at disse jorder i vidt omfang måtte afhændes, men i stedet erhvervede klostret sig udvidelser og forbedringer af selve klosterområdet. Således fik brødrene et stræde lige vest for bygningerne med ret

til at lukke det med porte i begge ender, så man undgik færdslen.[102]

Klosteranlægget, til hvis opførelse kanniken Jens Rød (†1350) skal have givet store gaver, må have været ganske anseligt. 1443 benyttedes det således til kongens retterting, og 1504 holdt dekanen Niels Lange sin broder Thomas Langes bryllup i klostret med stor pragt og tilstedeværelse af kongen, fem bisper og »mesten af Danmarks raad og adel«.[103] Om byggearbejder vidner spredte oplysninger. 1475 fik klostret 12 mark til løn for arbejdsfolkene, som »murer eller tækker« kirken. Klostret havde sin egen teglgård, beliggende ved Indre Bjerrum, som de 1510 solgte til byen med alt tilbehør, heriblandt fire heste, to kærrer »og andet redskab«. I betingelserne indgik, at klostret fra byen skulle have en ovn sten årligt i syv år. Såfremt brødrene fik brug for teglværket til fremtidige byggearbejder, skulle de kunne råde over det ét år kvit og frit.[104]

Da man fra slutningen af 1520'rne begyndte at uddrive tiggermunkene i de forskellige byer, synes Ribeklostret i vid udstrækning at være blevet et tilflugtssted. Fra 1532 var det det eneste fungerende franciskanerkloster i Jylland, og meget tyder på, at man her har arbejdet flittigt med at samle den lille krønike om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark.[105] Om Ribebrødrenes egen uddrivelse har krøniken dog intet at berette. Den foregik 1537 ifølge Christian III.s landsforvisningslov, øjensynlig ganske fredeligt, idet de brødre, der ikke straks drog af landet, i nogen tid fik deres underhold fra slottet.[106]

Samme år i marts måned, da den udvalgte kong Christian III var i byen, beordrede han gråbrødreklostret nedrevet, da det lå for nær Riberhus, således at en eventuel fjende for let kunne finde tilhold bag dets store, faste stenmure. En del af anlægget blev dog stående en tid efter reformationen, således den 58 alen lange østfløj, der en overgang tænktes anvendt som rådhus.[106] Kirken derimod blev nedbrudt med det samme; 1559 omtales det jordsmon, den tilforn havde stået på, som 18 alen bredt.[107]

Altre. Foruden *højaltret* i brødrenes kor, foran hvilket bisp Gunner skulle ligge begravet,[96] omtales 1465 et *Guds Legems alter,* hvor præsten Laurents Nielsen fra Haderslev stiftede en evig messe. Samtidig gav han 12 mark, som skulle bruges til en fod til monstransen (Thorup 1833, bilag s. 5f.).

Fra klostret kendes fire *seglaftryk.* Konventseglet (fig. 18), der er bevaret på breve fra 1332 og 1465, går antagelig tilbage til klostrets første tid, den omløbende majuskelindskrift lyder: »s(igillum) conventus [fratrum] minorum ripis« (konventsegl for minoriterbrødrene i Ribe). S. Laurentius med risten og S. Franciskus med oprakte hænder står i hver sin spidsbuede arkade.



Fig. 18-19. Franciskanerklostret. Aftryk af segl fra 1200'rne (s. 847). 18. Konventsegl. 19. Guardeinsegl. Efter H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886. — *Franziskanerkloster. Siegelabdrucke aus dem 13. Jh. 18. Konventsiegel. 19. Guardeinsiegel.*

På et fragmentarisk guardein-segl under et brev fra 1289 læses et brudstykke af den omløbende majuskelindskrift »... [g]ardiani«. S. Laurentius ligger på risten, på langs i seglfeltet.

Et andet guardein-segl (fig. 19), bevaret på et brev fra 1309, bærer den omløbende majuskelindskrift: »s(igillum) gardiani fratrum minorum ripis« (guardeinsegl for minoriterbrødrene i Ribe). Den stående S. Laurentius holder i højre hånd skriftbånd med versalindskrift »... s de paupe ...«, i venstre hånd risten. Over hans hoved ses Guds velsignende hånd, forneden under en trekløverbue overkroppene af tre mennesker med hænderne oprakt i bøn og opadvendte ansigter.

Et segl for kustoden i Ribe findes i beskadiget stand på et brev fra 1465. Omskriften med minuskler er ulæselig; billedet viser Kristus med sejrsfanen(?) under en arkitektonisk, søjlebåret baldakin.[108]

Beliggenhed. Det gamle klosterområde begrænses mod øst og vest af de nuværende gader Skovgade, S. Laurentiigade, Korsbrødregade og Gråbrødregade. Mod syd gik klostergrunden frem til Horstorv, der blev nedlagt som torveplads i 1400'rne, og derefter til Smedegade-Sønderportsgade. Nord for klostret løb en nu forsvunden gade, der i byens jordebog siges at løbe »northen langz GraBrødher kircky« (jfr. fig. 4).[107]

Selve klosterkomplekset lå nordøstligt på

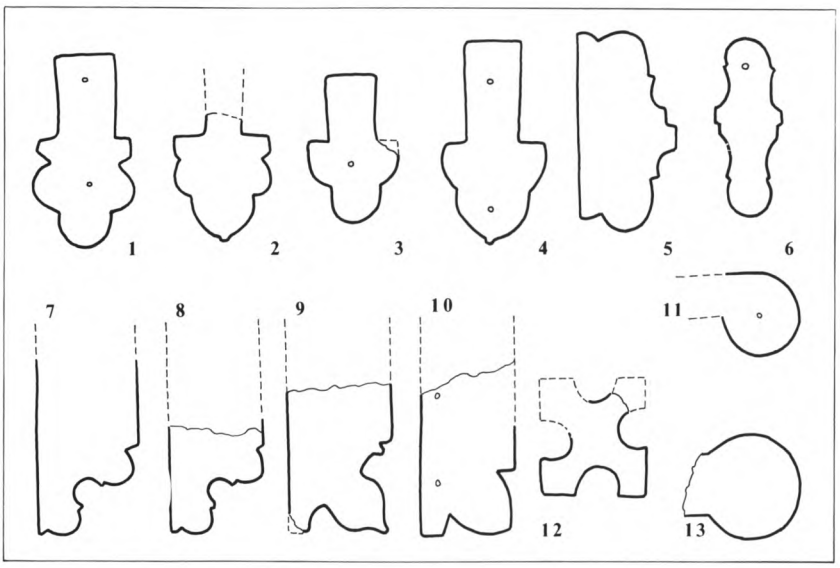

Fig. 20. Franciskanerklostret. Formsten af tegl (s. 848). 1-4. Ribbesten. 5-6. Vinduesstavværk. 7-13. Andre profilsten (12 fra kløverbladsfrise, 13 fra spindeltrappe?). 1:10. Målt af ElM, tegnet af MN 1984. — *Franziskanerkloster. Formsteine aus Ziegel. 1-4. Rippensteine, 5-6. Fensterstabwerk. 7-13. Andere Profilsteine (12 aus einem Kleeblattfries, 13 von einer Spindeltreppe?).*

området, hvor det på grundlag af oplysninger fra reformationstiden er angivet på situationsplanen fig. 4. Vest for klostret lå den forbindelsesgade fra Sønderport til Riberhus, som brødrene 1507 fik lov at aflukke med porte i begge ender. Den store østfløj, der 1537 var tænkt som rådhus, siges 1542 at ligge tvært fra *kirkegården.* Denne har øjensynligt ligget øst for klosteranlægget ud mod Gråbrødregade. 1545 tillod kongen, at kirkegården kunne udlægges til kvægtorv, men da man i stedet udvidede byens hovedtorv, bestemte Frederik II 1560, at den gamle gråbrødrekirkegård kunne bebygges.[109]

På det gamle klosterområde er man omkring århundredskiftet ved flere lejligheder stødt på fundamenter og brolægninger.[110] En række formsten, indkommet til NM2 og Den antikvariske Samling i Ribe, må hidrøre fra klosteranlæggets rasering (fig. 20).[111] De har hørt hjemme i rigt udformede, hvælvede, gotiske bygninger, og kan stamme såvel fra klostrets pragtrum som fra kirken. Om *gråbrødrekirkens bygning* vides således kun det lidt, der kan udledes af ovennævnte skriftlige vidnesbyrd. Braunius stik angiver kirken med et højt slankt spir (fig. 1), hvilket antyder, at den ligesom byens anden tiggermunkekirke har båret et messeklokkespir (jfr. s. 728).

†JOHANNITERKLOSTRETS KIRKE

NOTER S. 852

Johanniterne, også kaldet hospitals- eller korsbrødrene, omtales tidligst i Ribe 1311. De havde da et hus, »commende«, som sidenhen – formentlig først i 1400'rne – udviklede sig til et egentligt kloster, kaldet »Korsbrødregård«, af og til »S. Klemensgård«.[112] Indirekte nævnes klosterkirken øjensynlig 1462, da der stiftedes årtider hos korsbrødrene, og 1465 omtales kirken første gang direkte. Den havde da fået et nyt kapel, hvori præsten Laurids Nielsen stiftede betydelige messer. For det håb, korsbrødrene havde til ham, »oc serdeles for thee thy (ti) Mark han hauer giffuet tiil then for (nævn) de ny capellæ ath fulkomme«, havde de optaget ham i deres broderskab og gjort ham »fullkommeligh lodtaghen oc deelafftigh« i al deres gudstjeneste.[113]

Foruden indtægter fra sådanne stiftelser og begravelser nød korsbrødrene udkommet af jordegodser og af den tilstødende S. Klemens sognekirke, som øjensynlig var annekteret ordenen (jfr. s. 831).[114] I klostrets senere tid søgte det ihærdigt at ekspandere på bekostning af de mindre, gejstlige institutioner i byen. I årene 1479-1502 prøvede johanniterne således forgæves at overtage nonneklostret og S. Nikolaj kirke ved at få uddrevet nonnerne (jfr. s. 841), og 1515 søgte de at erhverve den tilstødende Helligåndsgård. Også det mislykkedes, men 1523 lykkedes det prioren og brødrene at opnå forlening med S. Jørgensgården imod at underholde de syge med kost, senge og anden »Redelighed«.[115]

Få år senere var det johanniterklostret selv, der

blev bortforlenet, idet Klavs Sehested fik brev på Korsbrødregården imod at føde og klæde de tilstedeværende brødre, ligesom han skulle bygge og forbedre kirken og gården. Han modtog 1537 kongens ordre om at nedbryde »tårnet, kirken og stenhuset« og gemme materialerne til slottets fornødenhed.[116] Medens kirken straks blev nedrevet, blev klosterbygningerne i vidt omfang sparet og »Korsbrødregård« tjente længe som bolig for lensmændene. En lille rest af klostret indgår formentlig endnu i komplekset, der siden 1869 har tjent som bispegård.[117]

Altre. I ovennævnte nybyggede kapel stod 1465 et 5. *Annas alter* og dertil et billede, »som kaldes Jesu til Evig Tid«.[118] Et *Hellig Kors-alter,* hvortil der var knyttet en betydelig aflad, omtales af Terpager (1736, s. 403).

Beliggenhed. Klostret lå på den nuværende bispegårds plads ved vestsiden af Korsbrødregade, øst for Helligåndsgården og nord for S. Klemens kirke (jfr. fig. 4).[119] Om den gamle *kirkegård* forordnedes 1553, at den skulle forblive ubebygget.[120] Om kirkens *bygning* haves kun ovennævnte oplysning om, at den ved nedrivningen 1537 havde et tårn.

†S. MIKAELS KIRKE

NOTER S. 852

S. Mikaels kirke, der nævnes første gang 1309,[121] var oprettet i forbindelse med det 1298 stiftede kollegium Puggård.

Peblingekollegiet Puggård blev grundlagt af biskop Kristian, som sikrede sin stiftelse økonomisk ved at skænke et omfattende jordegods, der i de følgende århundreder yderligere forøgedes gennem en række gaver. Kollegiet bestod af et stenhus, hvor 20 udvalgte disciple fra katedralskolen skulle have fri kost og bolig og leve en regelbundet klosterlignende tilværelse. Overbestyrelsen for stiftelsen udgjordes af ærkedegnen i spidsen for domkapitlet, mens den daglige ledelse lå i hænderne på en forstander, kaldet »procurator«, »rector« eller hyppigst »provisor«. I stiftelsens ældste tid var forstanderen en almindelig præst, siden blev stillingen besat af en kannik fra domkapitlet.[122]

Den nære forbindelse mellem kollegium og kirke bevidnes af flere kilder: 1386 omtales »Ærkeenglen S. Mikaels kapel henhørende til de fattige skolarers kollegium i Ribe i huset Pukhus«, og 1465 oplyses, at kapellet lå i den gård, som var embedsbolig for stiftelsens forstander, i dette tilfælde dekanen.[123] S. Mikaels kirke er således det eneste danske eksempel på en egentlig kollegiekirke i forbindelse med en peblingestiftelse.[124]

Til vedligeholdelsen af kirken rådede kollegiet over korntienden fra Lustrup by syd for Ribe. 1475 stadfæstede kapitlet, at tienden herfra i mands minde havde været henlagt til Puggård til S. Mikaels kirkebygnings behov, »thi at til fornævnte kirkes bestandelse og magtblivelse ej andre renter tilskikket er, af hvilke hun kan holdes og blive bestanden.«[125] Lustrup-tienden var øjensynlig ikke tilstrækkelig til kirkens vedligeholdelse, men med bispernes støtte erhvervede kirken i 13-1400'rne en række afladsbreve. 1330 eftergav biskop Peder i Odense 40 dages bod til dem, der i fromhed besøgte S. Mikaels kirke og rakte den en hjælpende hånd, da dens egne midler ikke rakte til istandsættelsen.[126] 1386 lovede to ærkebiskopper og fire biskopper hver 40 dages aflad for at besøge kirken på en række nærmere fastsatte festdage, samt for at give gaver til kirkens bygning eller til lys og ornamenter. Ærkebiskop Magnus lovede endvidere at afkorte boden for mordere og for forældre, der havde ligget deres børn ihjel, hvis de gav henholdsvis 1 og ½ skilling grot til S. Mikaels kirke. Yderligere afladsbreve fulgte 1434, 1465 og 1476.[123]

Afladsbrevene nævner kirkelige handlinger og ceremonier, som man skulle deltage i for at nyde godt af afladen. 1386 indgik det i afladsbetingelserne at overvære messer og prædikener på en række kirkelige festdage: ved jul, påske og pinse, ved de vigtigste fester for Jomfru Maria samt ved festen for kirkens værnehelgen, S. Mikael. 1434 påhvilede det de afladssøgende at følge udbringeisen af Kristi Legeme og den hellige olie til syge, at deltage i processioner om kirkegården og at fremsige Ave Maria tre gange under aftenringningen.[123] Flere af de nævnte ceremonier, f.eks. nadvertjenesten, hører snarere hjemme i en sognekirke end i et kollegiekapel, og det er da også tvivlsomt, om afladsbetingelserne giver et pålideligt billede af, hvad der foregik i S. Mikaels kirke. I alt fald synes formuleringerne i brevene 1386 og 1434 at være overtaget næsten uændret fra afladsbreve, der på samme tid udstedtes til Ribe domkirke.[127]

Testamentariske bestemmelser viser, at det hørte til pligterne for peblingene fra Puggård at gøre messetjeneste i kollegiekirken. 1338 testamenterede provisoren ved »Pukhus«, herr Vilhelm, således to grunde på den betingelse, at stiftelsens forstander skulle lade peblingene højtideligholde hans årtid; for deres ulejlighed skulle peblingene udskænkes en tønde god øl.[128] Foruden forstanderen var der præster knyttet til kirkens forskellige altre (jfr. nedenfor). Et af disse var stiftet af præsten Ugot, der døde 1323, og her skulle alterpræsten afholde en årtid med to messer for stifteren, under deltagelse af peblingene fra Puggård.[129]

Inventar omtales et par gange. 1462 skænkede kantor Anders Brok 24 mark til at lade afskrive et missale samt til en hvid messehagel af »sayn« (et hvidt,

uldent stof) og en hvid messeskjorte.[130] I afladsbrevet 1476 nævnes, at kirken foruden forskellige alterprydelser havde brug for kalke, diske, korporaler (duge til messeofret), kalkduge, messehageler og messeskjorter. 1536 måtte kirken på Christian III.s bud aflevere en forgyldt kalk og disk på 19 lod.[131]

Altre. 1309 testamenterede Tue Atenmark indtægterne fra en eng i Rejsby Mark til at sætte vokslys foran *S. Mikaels alter* i Ribe, med tilføjelsen »jeg mener S. Mikaels alter, der nyligt er oprettet i hans kirke af den herre biskop Kristian.«[121] 1453 omtales *Vor Frue alter,* idet Ribekanniken Jep Friis, der var udvalgt til biskop i Børglum, nedlagde sit embede som evig vikar ved dette alter og overlod pladsen til kannik Tyge Therkelsen.[132] Endelig nævnes så sent som 1563 et vikarie, som lå til S. *Andreas alter* i S. Mikaels kirke.[133] Præsten Ugot, der døde 1323, stiftede som nævnt et alter i kirken, men om der er tale om et fjerde alter eller et af de ovennævnte lader sig ikke afgøre.[129]

Beliggenhed. Kirken lå i umiddelbar tilknytning til Puggård ved vestsiden af Puggårdsgade ved et lille gadestykke, S. Mikkelsgade (fig. 2).[134] Den må have ligget i nærheden af den endnu bevarede, senmiddelalderlige kollegiebygning, men der er ikke fundet arkæologiske spor af kirken eller af eventuelle tilhørende begravelser.

Det er tvivlsomt, om S. Mikael har haft sin egen *kirkegård;* den optræder kun en enkelt gang i et afladsbrev fra 1434, hvis ordlyd, som nævnt, synes overtaget fra et tilsvarende brev af samme dato til domkirken.[123]

Om udseendet af *kirkebygningen,* der 1386 havde store mangler og truede med at styrte sammen,[123] vides intet. Man kan næppe lægge vægt på gengivelsen hos Braunius (fig. 1), hvor den er fremstillet med et højt, slankt spir. Kirkebygningens *nedrivning* fandt sted under kirkebrækkerens virksomhed 1538. Fra 31. okt. til 24. nov. skaffede han 51.000 sten ved at nedbryde »sunte Michels kerke«.[4]

†HELLIGÅNDSHUSETS KIRKE

NOTER S. 852

Ribe Helligåndshus eller -hospital nævnes første gang i Knud Snubbes testamente o. 1280.[135] Stiftelsen har antagelig siden sin oprettelse haft egen kirke, og kirkens eksistens fremgår i alt fald indirekte af Jens Voltesens gavebrev 1317, hvori han skænkede 4 mark årlig til bespisning af konventet i Helligåndshuset, mod at dets medlemmer »skulle holde hans egen og hans hustrus årtid, ligesom kannikerne ved Vor Frue kirke.«[136] Først 100 år senere omtales kirken direkte, i domkirkens yngre anniversariebog, som mindes Tale Pors, der døde i 1400'rnes begyndelse og blev begravet i Helligåndskirken i Ribe.[137]

Helligåndshuset stod under domkapitlet, og forstanderne var gerne kanniker. Beboere i stiftelsen var syge, svage og gamle mennesker, som fik kost og logi og blev plejet af et konvent, hvis medlemmer var undergivet visse ordensbestemmelser og, i alt fald 1317, bestod af såvel brødre som søstre.[138] En del af disse brødre har øjensynlig været gejstlige, som har kunnet deltage i messer og årtider i Helligåndshusets kirke. Det fremgår af Ballumpræsten Arild Clementsens testamente fra 1481, hvori han bl.a. skænkede fire enge til Helligåndsgården for »om Sommer meth ottæ Presther ok om Winther meth ottæ Presther arligh aar at hollæ for mik ok mynæ Forældres Siæle till ewigh Tidh.« Hvis Helligåndshusets præster ikke overholdt disse forpligtelser, gav han domkapitlet fuldmagt til at annektere ovennævnte enge og lade årtiderne afholde andetsteds. [9]

Til et sidealter var knyttet det vikarie, som sognepræsten i Egtved 1554 afstod til Ribe hospital.[140]

Helligåndshuset erhvervede i tidens løb et omfattende jordegods gennem testamentariske gaver til vedligeholdelse af bygninger, opretholdelse af gudstjenester og pleje af beboerne. 1479 måtte kongen befale sine fogeder og lensmænd, at de skulle være forstanderen for Helligåndsgården behjælpelig med at inddrive gods og penge, som folk ved deres optagelse i stiftelsen havde skænket til gårdens behov, bygning og forbedring.[141] 1481 gav Arild Clementsen hele sit jordiske gods med hus og grund til vedligeholdelse af Helligåndshusets kirke.[139] 1533 blev provst Iver Juul forlenet med Helligåndsgården. Han måtte beholde gården, så længe han levede, men skulle til gengæld vedligeholde bygningerne, afholde de sædvanlige messer, tider og gudstjenester i stiftelsens kirke samt forsyne de fattige med hus, seng og kost.[142]

Ved reformationen ophørte Helligåndshuset med at fungere, og det blev besluttet, at stiftelsen, når Iver Juul engang var død, skulle tilfalde det nyoprettede almindelige hospital (jfr. s. 819). Han døde 1556, men da Helligåndshuset lå så bekvemt for Riberhus, beholdt kongen huset til sig selv, mens hospitalet i stedet fik den gamle bispegård. Allerede 1563 solgte kongen ejendommen videre til kancelliskriver Kristen Lange »med hvis stenhus og anden bygning derpå findes.«[143] Hvornår kirken blev nedrevet vides ikke, men det kan meget vel være sket inden dette tidspunkt.

Et *seglaftryk* (fig. 21) fra 1480 er gengivet hos Terpager.[144] Den omløbende randskrift med versaler lyder: »sigillvm domus sancti spiritus in ripis« (segl for Helligåndshuset i Ribe). Over en lilje ses Kristus, der opstår fra graven, med korsfane i venstre hånd og højre løftet i velsignelse.



Fig. 21. Helligåndshuset. Seglaftryk fra 1480 (s. 850), efter Terpager 1736, s. 523. — *Heiliggeisthaus. Siegelabdruck aus dem Jahr 1480.*

Beliggenhed. Helligåndshuset lå vest for johanniterklostret, på vestsiden af en gade, hvis forløb svarede nogenlunde til den nuværende S. Laurentiigade (fig. 2). Kirken lå mod nord i bygningskomplekset, *kirkegården* mod øst ud til gaden.[145] På hjørnegrunden til S. Klemensgade og S. Laurentiigade fandtes 1934 rester af en munkestensmur på kampestenssyld, ca. 8 m lang, 80 cm bred og 45-55 cm høj, muligvis en rest af Helligåndsgården.[146]

†S. JØRGENS KAPEL

NOTER S. 852

S.Jørgens kapel må være opført ved midten af 1400'rne, eftersom det i Ribe bys jordebog fra 1460'erne omtales som »S.Jørgens kapel, som nyliger bygget er«.[147] Kapellet nævnes 1513 og atter i 1530'rne (jfr. nedenfor). Det blev antagelig nedrevet i forbindelse med reformationen, og var i alt fald forsvundet i 1550'erne, hvor byen modtog en afgift af »den jord, som S.Jørgens kapel stod på.«[148]

Der er ingen sikre oplysninger om kapellets funktion. I 1530'rne optog Ribe bystyre et lån fra alle byens gilder, og i det bevarede regnskab nævnes, foruden betalingerne fra de 16 gilder, at borgmester Lange Laurids indestod for et beløb på 20 mark fra S. Jørgens kapel.[149] Det er derfor muligt, at der har været et gilde eller en gildelignende institution knyttet til kapellet. En anden, men ikke nødvendigvis modstridende tolkning er, at kapellet er opført af S. Jørgensgården for at indsamle almisser fra de vejfarende på Saltgade, efter at denne gade i 1400'rne overtog Tvedgades rolle som Ribes nordlige udfartsvej (jfr. s. 118).

Alter? I Universitetsbiblioteket i København findes en messebog, trykt 1504, som ifølge sin påskrift var skænket af mag. Hans Severinsen og til evig tid skulle blive ved S. Jørgens alter. Foran i bogen læses videre, at den tilhører S.Jørgensgården i Ribe.[150] Det omtalte alter har da stået enten i S. Jørgens kapel eller i et, i øvrigt ukendt, kapel på S.Jørgensgården.[151]

Beliggenhed. Jordebogen fra 1460'erne omtaler en gade, der gik østpå fra Saltgade, syd for S.Jørgens kapel,[147] og 1513 nævnes et stykke jord nordligt i Saltgade, vest for S.Jørgens kapel.[152] Kapellet må således have ligget omtrent på det sydlige hjørne af Saltgade og Seminarievej (fig. 2).

†HELLIG KORS KAPEL

NOTER S. 852

Hellig Kors kapel blev stiftet af borgmester Laurids Pedersen Bagge og hans hustru i slutningen af 1400'rne og omtales første gang i et afladsbrev 7. nov. 1500.[153] En eng, som stødte op til kapellet, tilhørte Ribe by og var udlagt til borgmestrenes brug.[154] Til kapellet var knyttet et broderskab (»laudabilis confraternitas«),[153] antagelig Hellig Kors gildet, der bl.a. nævnes i fortegnelsen over byens gilder fra 1530'rne.[149]

I afladsbrevet fra 1500 gav tolv kardinaler hver 100 dages aflad til dem, som besøgte Hellig Kors kapel på bestemte festdage (korsets opdagelse, korsets ophøjelse, S. Gregorius, Marie himmelfart og kapellets indvielsesdag) og som bidrog til kapellets vedligeholdelse og forsyning med fornødne bøger, kalke, lys og andre kirkelige prydelser.[153] Kardinalernes aflad må have resulteret i en betydelig valfart. Blandt gæsterne var en så prominent person som dronning Christina, der september 1507 drog fra Odense til Ribe sammen med sin søster og søsterdatter. De kongelige gæster deltog i gudstjenesten i Hellig Kors kapel på festdagen for korsets ophøjelse 14. sept. og fik således del i den store aflad. Dronningen skænkede ved denne lejlighed tre rhinske gylden og desuden 28 album på Hellig Kors kirkegård.[155]

Beliggenhed. Kapellet lå ved den søndre dæmning på Vittenberg, ved den sydlige udfaldsvej fra Ribe (fig. 2). Dets beliggenhed er angivet på den bevarede tegning til Resens atlas med teksten: »en banche, Kaldis Vittenbierg, hvor der har fordum ligget et

Capel, for reisendes Folck at holde messe udi.«[156] Terpager oplyser, at han på stedet selv har set ruiner, og at der i hans tid ofte er blevet opgravet menneskeben og rester af murede begravelser.[157] Jord fra den omtalte banke blev o. 1720 anvendt til at udfylde et hul i den nærliggende dæmning, og alle rester af kapellet er antagelig forsvundet ved den lejlighed.[158] På stedet er i 1960'erne opført Vittenberg-skolen.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. – Vedr. arkivalier til S. Katrine kirke til s. 809.

NM2. S. Klemens: Brev fra C. N. Termansen til W. Mollerup 1903 (udgravning af kirkebygning), indberetninger ved C. M. Smidt 1911 (udgravning af kirkebygning, bevaringsforslag). – *S. Peder:* Brev fra J. Helms til Worsaae 1856 og til Struck 1857 (fundamentudgravning), indberetning ved Jens Forchhammer 1959 (trækiste), Else-Marie Boyhus 1960 (begravelser). – *S. Nikolaj:* Præsteindberetning til Oldsagskommissionen 1808 og brev fra apoteker Eilschou til R. Nyerup 1809 (murede grave), indberetning ved Lennart Edelberg 1958 (sokkelsten), Aino Kann Rasmussen 1970 og Mogens Bencard 1972, 1976 og 1977 (kirkegård). – *Beskrivelse* ved Poul Grinder-Hansen, de historiske indledninger på grundlag af Ingrid Nielsen. Redaktionen afsluttet marts 1984.

Notebog. NM2. C. M. Smidt XXXVI (S. Klemens, udgravning 1911).

Tegninger og opmålinger. NM2. S. Klemens: Plan og situationskort ved H. Petersen 1903; grundplan, snit, profilopmålinger og bevaringsforslag ved C. M. Smidt 1911. – 5. *Peder:* Plan og situationskort ved Stürup og Helms 1856; plan, situationskort, søgegrøfter og muret grav ved J. Hertz 1960. – *S. Nikolaj:* Skitseopmåling af murede grave ved C. N. Termansen? 1906. — *Helligåndsgården?:* Plan ved Kr. Petersen 1934. – *Den antikvariske Samling i Ribe. S. Peder:* Plan ved J. Helms 1856. – *S. Nikolaj:* Udgravningsskitser af sokkelsten m.v. ved Lennart Edelberg 1958; udgravningsplan over kirkegård ved Aino Kann Rasmussen og Mogens Bencard 1970-72.

Litteratur. Terpager 1736, s. 374-417, 512-23. – Galthen 1792, s. 44-60. – Kinch I og II, især I, 506-52 og II, 7-12. – *S. Klemens:* C. N. Termansen: St. Klemens kirke i Ribe, i ÅrbRibe 1905, s. 1-14. – *S. Peder:* Helms 1894, s. 74f. – *S. Nikolaj:* Vilh. Lorentzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, 1933, s. 131-33. – *Franciskanerklostret:* Johs. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre, 1914, s. 97-103. - Vilh. Lorentzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie, 1914, s. 13-15. – *Johanniterklostret:* Vilh. Lorentzen: De danske Johanniterklostres Bygningshistorie, 1927, s. 54-55. – S. *Mikael:* Kornerup I, s. 101-106. – *Helligåndshuset:* J. Lindbæk og G. Stemann: De danske Helligåndsklostre, 1906, s. 13.

[1] S. Nikolaj er dog opført uden afgift, formentlig fordi den var tilknyttet nonneklostret. En liste over ærkedegnens afgifter af byens sognekald på reformationstiden viser en noget afvigende taksering. Her er Hellig Gravs kirke opført med fire skilling, alle øvrige sognekirker med to. – Oldemoder s. 108. – KirkehistSaml. III, 669.

[2] Kinch II, 7f.

[3] Terpager 1736, s. 374f. Når der kun tales om nedrivning af Hellig Gravs, S. Nikolai, S. Peder og S. Hans kirker, betyder det ikke, som antaget s. 119, at S. Klemens kirke har været tænkt bevaret. Se Ingrid Nielsen: Middelalderbyen Ribe, kap. 11 (under trykning).

[4] KirkehistSaml. 7. rk. I, 652 f.

[5] LA Vib. Ribe S. Katr.'s rgsk.

[6] C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel, s. 184, i Den danske Krønike af Saxo, 1851. – Sigvard P. Skov: A. S. Vedels Ribebeskrivelse, i ÅrbRibe IX, 98 f.

[7] DiplDan. 1. rk. II, 87. – Bispekrøniken, s. 28, jfr. domkirken, s. 64.

[8] Jarl Gallén og Troels Dahlerup: Johanniterordenen, i KultHistLeks. VII, 600 f. – Forbindelsen antydes tidligst i testamente 1396, hvor kirken nævnes jævnsides johanniternes kommendator, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, udg. Kr. Erslev, 1901, s. 164. – Se også Ingrid Nielsen: Middelalderbyen Ribe, kap. 5 (under trykning). – ActaPont. IV 2778, 2781; V 3384, 3386.

[9] Repert. 2. rk., 4542. – Jfr. Kinch I, 382.

[10] Udgravninger på borgbanken 1980 har ikke kunnet føre anlægget længere tilbage end o. 1200 (Stig Jensen m.fl.: Udgravninger i Ribe 1979-1981, i Mark og Montre 1982, s. 57). Der findes derfor ingen egentlige vidnesbyrd om, at kirken oprindelig skulle have været opført i forbindelse med en kongelig borg eller en kongsgård, som det er foreslået af Erik Cinthio: The churches of St. Clemens in Scandinavia, i Res Medievales. Festskrift til Ragner Blomquist, Lund 1968, s. 103-116.

[11] Thorup 1833, bilag s. 29.

[12] KirkehistSaml. III, 669.

[13] Terpager 1736, s. 60.

[14] NM6, Fundprot. 992, 1430. Mønterne fra 1911-udgravningen er ikke indgået til NM6.

[15] Repert. 2. rk., 4542.

[16] Oldemoder s. 96.

[17] Kinch I, 542f. – Ejeren af matr. nr. 281m i S. Lau-

rentiigade har 1977 oplyst til Den antikvariske Samling, at han ved gravninger i grundens sydøsthjørne er stødt på uforstyrrede begravelser (iflg. meddelelse fra Mogens Bencard). Gravene hører antagelig til S. Klemens kirkegård, eftersom det tilstødende gråbrødreklosters kirkegård synes at have ligget ud mod den nuværende Korsbrødregade/Gråbrødregade.

18 Galthen 1792, s. 45.

19 C. N. Termansen, i ÅrbRibe 1905, s. 1-14.

20 NM2. Udgravningsberetning, plan og snit ved C. M. Smidt.

21 NM2. Bevaringsforslag ved C. M. Smidt og korrespondance 1910-1912.

22 Romanske tufstenstårne kendes i øvrigt kun i Jylland fra Ribe domkirke, S. Johannes i Slesvig (Helms 1894, s. 64) og Hviding kirke, Tønder amt (Knud Krogh, i Skalk 1964: 3, s. 14-20).

23 NM2. C. M. Smidt: Notebog XXXVI.

24 »I en afstand af ca. 10 alen fra Skibets Vestende mod Sydvest stødtes der paa en Grundvold lagt af store Kampesten, men da den kun strakte sig et kort Stykke, tør der ikke sluttes noget deraf med Hensyn til Taarnets Udstrækning og Form.« (Termansen, i ÅrbRibe 1905, s. 9). Jfr. Termansens brev til dir. Mollerup 25. jan. 1903 i NM2.

25 Termansen, i ÅrbRibe 1905, s. 4.

26 Sml. f.eks. Roager kirke syd for Ribe (DK. SJyll. s. 1169) og Farup kirke, Ribe hrd.

27 En løsfunden formsten (fig. 20, nr. 12) hidrører fra en senmiddelalderlig kløverbladsfrise som dem, der er bevaret på Sortebrødreklostret i Ribe (sml. Græbe 1978, fig. 21, 23).

28 Udgravningsberetningerne giver ingen nivellementer på gulvlagene.

29 Helligkorsaltre har antagelig oftest stået i skibet, vest for triumfbuen, således som det f.eks. er påvist i Stenløse kirke (DK, Frborg. s. 2367). Placeringen af et alter vestligt i koret, midt for triumfbuen, har dog en parallel i S. Stefans kirke i Lund, jfr. A. W. Mårtensson: S:t Stefan i Lund, Lund 1980, s. 87, fig. 54, 64.

30 Den antikvariske Samling i Ribe, nr. 8208.

31 Jfr. Elna Møller: Stenkisterne i domkirken, i Ribe Stiftsbog 1980, s. 32-37.

32 Ingrid Nielsen: Middelalderbyen Ribe (under trykning).

33 DiplDan. 3. rk. III, 266.

34 Ældre anniversariebog, s. 567. – Minerva okt.-nov.-dec. 1787, s. 14 f. – Anne Riising: Danmarks middelalderlige prædiken, 1969, s. 55 f.

35 Repert. 2. rk. 5974.

36 DaKancReg. s. 384.

37 Kinch I, 508f., II, 569. – Ingrid Nielsen (jfr. note 32) kap. 9. – Ribe Rådstuedombøger 1527-76, 1580-99, udg. Erik Kroman, 1974, s. 88, 134.

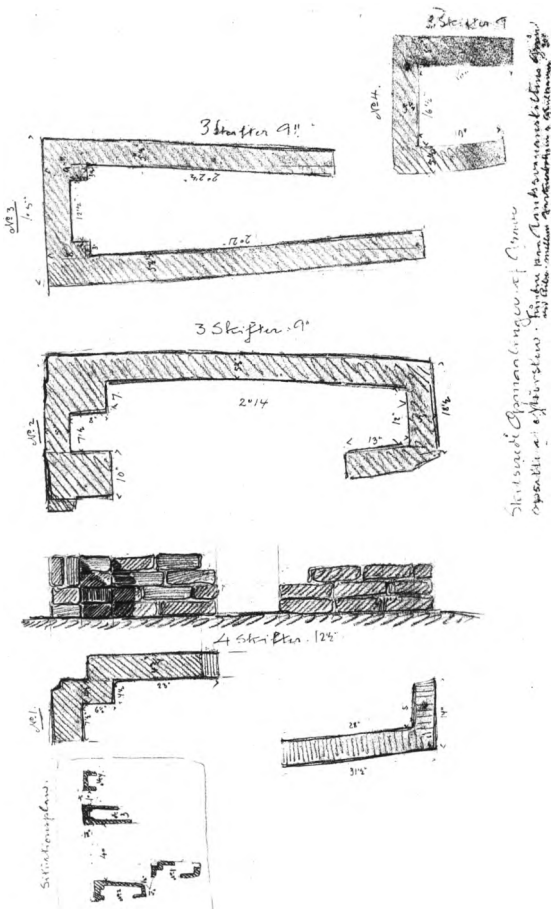

Fig. 22. S. Nikolaj Kirke. Murede grave på forsorgscentrets område (nr. 1-4, s. 843). Målt og tegnet af C. N. Termansen? 1906. — *St.-Nikolaj-Kirche. Gemauerte Gräber auf dem Gelände der Fürsorgeanstalt.*

38 Historiske Kildeskrifter I, udg. af H. Rørdam, 1879, s. 641. – DaKancReg. s. 384. – Terpager 1736, s. 382.

39 Kinch II, 570. – LA Vib. Ribe S. Katr's rgsk. (1594). – Hegelunds almanak 1. dec. 1612, s. 601. – Matthiesen s ning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker, udg. af K. Agerbæk, Ribe 1973, s. 46, 89f., 129f., 140.

40 Kinch II, 570.

41 LA Vib. S. Katr.'s rgsk. – Thorup 1839, s. 65.

42 Iflg. venlig oplysning af Marie Obbekjær.

43 NM2. Brev fra J. Helms til Worsaae 5. jan. 1856.

44 NM2. Brev fra J. Helms til kammerråd Struck 17. okt. 1857.

45 J. Helms' opmåling »optagen på tomterne med bistand af O. Gotliebsen og hans til grundvoldens opbrydning brugte arbejdere d. 26. april 1856« findes i Den antikvariske Samling i Ribe, mus.nr. 193. Den

her gengivne plan (i NM2) er en af Helms selv fremstillet og mere anskuelig kopi, hvor en kampestenssignatur har erstattet den ældre tegnings skravering.
- Stürups situationskort i NM2 bærer påskriften: »Stedet påvist af J. Helms«.

[46] NM2. Udgravningsplan ved J. Hertz og indberetning ved Else Marie Boyhus 1960. – 1981 lagdes et par søgegrøfter umiddelbart syd for S. Peders kirke, men hverken kulturlag eller grave fandtes, kun vandomlejrede lag. Kirken kan have ligget ganske tæt på åløbet. (Stig Jensen m.fl.: Udgravninger i Ribe 1979-1981, i Mark og Montre 1982, s. 54.)

[47] En enkelt tufsten, 31×14×7 cm, fundet på tomten 1855/56, indsendtes 1863 til Nationalmuseet (NM2, inv.nr. 21329). En klump skællekalk er i Den antikvariske Samling i Ribe, mus.nr. 390.

[48] Ribe bys jordebog, udg. Ingrid Nielsen, 1979, nr. 152.

[49] J. Helms' anmærkninger på plan af 26. april 1856, jfr. note 45.

[50] Kinch II, 417.

[51] Kinch II, 179, 569.

[52] Kinch II, 569.

[53] Kinch II, 348.

[54] LA Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[55] Kinch II, 397, 410.

[56] Jfr. noterne 5 og 54.

[57] Matthiesen, s. 61, 82. – Jfr. note 52.

[58] Indberetning af J. Forchhammer 13. okt. 1959 til Den antikvariske Samling i Ribe, j. nr. 561/59. Kisten opbevares sammesteds, mus.nr. D 1548. Fra et andet funderingshul kom dele af to smallere, parallelle brædder uden skeletrester, måske fra en kiste. På datidige pressefotografier er disse brædder og nogle løsfundne skeletdele fejlagtigt sammenstillet med kiste og skelet fra grav nr. 5.

[59] Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. C. Weeke, 1889, s. 298. – Gina Gertrud Smidt: De danske nonneklostre indtil ca. 1250, i KirkehistSaml. 1973, s. 15 f.

[60] Et dobbeltkloster her (for både munke og nonner) opløstes på et eller andet tidspunkt før 1173. Gina Gertrud Smidt (jfr. note 59), s. 15f.

[61] DiplDan. 1. rk. V, 54.

[62] ActaPont. IV 2778.

[63] ActaPont. V3384, 3386. – Terpager 1736, s. 304 f.
- Se også Kinch I, 381 f., 420f.

[64] Oldemoder, s. 87, 96.

[65] RA. Hansborgarkivet. Sager på papir D 40, IV. Ærkedegnens regnskabsbog for Lø, Tønder, Højer, Gram og Sønder Rangstrup hrd. 1514-43, fol. 7 r, f. -Jfr. Kinch I, 512.

[66] Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I, udg. C. Nyrop, 1900, s. 755. – Kinch I, 380.

[67] Endnu 1559 nævnes nonner (Kinch II, 79).

[68] NM6, Fundprot. 3198 og 3244.

[69] En grav fra 700'rne, orienteret nord-syd, fandtes på kirkegårdens område (jfr. fig. 17). Det var dog ikke muligt at påvise en kontinuitet i områdets anvendelse som gravplads fra hedensk til kristen tid. Se Aino Kann Rasmussen: Sct. Nikolaj kirke i Ribe – og en grav fra yngre Montre 1971, s. 13-15. – I 1960'erne er der ifølge mundtlig meddelelse til Den antikvariske Samling, på forsorgscentrets grund langs Tangevej fra hjørnet mod jernbaneterrænet og op til centrets hovedindkørsel, udgravet en munkestensmur, på hvis sydside fandtes skeletter. Det er muligvis rester af klostermuren.

[70] Kortfattet meddelelse om fundet og udgravningsskitser ved Lennart Edelberg i Den antikvariske Samling i Ribe, j. nr. 43M 70. – Iflg. Trap 4. udg. VIII, 398 blev fundamenter af kirkens apsis truffet o. 1900 (jfr. Vilh. Lorentzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, 1933, s. 133). Oplysningen lader sig imidlertid ikke verificere: hverken Den antikvariske Samling, NM2 eller statsbanernes arkiv rummer noget om sagen (jfr. korrespondance i Den antikvariske Samling i Ribe, j. nr. 43 M 70).

[71] NM2. Indb. ved Aino Kann Rasmussen 1970 og Mogens Bencard 1972.

[72] Uldall, s. 224 f.

[73] NM2. Brev fra Eilschou til prof. Nyerup 18. okt. 1809, udg. V. Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe, i ÅrbRibe 1959, s. 627-29.

[74] Den nærmere placering af gravene på forsorgscentrets område har ikke kunnet bestemmes. Opmålingen i NM2 er signeret 'T' (C. N. Termansen?). – Nov. 1976 og febr. 1 ninger på forsorgscentrets område, nordøst for vandtårnet, fremkommet omrodede skeletdele og munkesten, der formentlig stammer fra murede grave (Den antikvariske Samling i Ribe, j.nr. 16 M76 D).

[75] Kisteløse grave med stensat hovedrum eller »øreklapsten« (nr. 10-14) må opfattes som et billigt alternativ til de helt stensatte grave med særskilt hovedrum, og må som disse dateres til høj- eller senromansk tid. Samme periode tilhører vel begravelserne uden kistespor, men med udgravet hovedrum (nr. 5, 15). Paralleller til sidstnævnte kendes bl.a. fra Nysted og Revshaleborg ved Maribo (Maribo amt), Stenløse kirke (Frederiksborg amt) og †S. Klemens kirke (København By), jfr. K. Løkkegaard Poulsen: Undersøgelse af en middelaldergrav i Nysted, i Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift 1980, s. 5-11; K. Snedker: Revshaleborgens gravplads, smst. 1973, s. 12-24; H. Stiesdal: En middelalderlig gravplads i Stenløse, i Antikvariske Studier 1, 1977, s. 207; J. N. Rosenkjær: Fra det underjordiske København, i Historiske Meddelelser om Kbh. 1. rk. 2, s. 49.

[76] Af snit fremgår, at både sideplanker og gavltræ



Fig. 23. Riberhus slotsbanke med sokkelkvadre fra byens †kirker genanvendt i rondellerne (s. 859). EN fot. 1984. — *Schloßberg von Riberhus mit Sockelquadern aus den Kirchen der Stadt, hier wiederverwendet in den Rondellen.*

står lodret og således ikke er trykket ud af deres oprindelige plads.

[77] Terpager 1736, s. 64 (præsten Peder Madsens testamente).

[78] Ældre anniversariebog, s. 541. – Oldemoder s. 71.

[79] DiplDan. 2. rk. VI, 196; VII, 87. – Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, udg. Kr. Erslev, 1901, s. 155, 183. – Terpager 1736, s. 63f.

[80] DiplDan. 2. rk. VI, 196.

[81] Brev af 21. juli 1981 i Den antikvariske Samling i Ribe, j. nr. 154 K 1, med kortskitse 154 T 2. – 1886 fandt man, under nedlæggelse af vandrør i Gravsgade, regelmæssige gravsteder, levninger af kister og skeletter, jfr. Følgeblad til Ugeskrift for Læger 4. rk. XVIII, 1888. – Bebyggelsen på nordsiden af Gravsgade, der antagelig er kommet til efter 1545 på kirkegårdens plads, omfattede matr.-nr. 142-148, jfr. Ole Degn: Ribe 1500-1950, Scandinavian Atlas of Historic Towns 3, 1983, s. 55.

[82] Per Kr. Madsen og Ole Schiørring: En udgravning i Ribes »nye grav«, Hikuin 7, 1981.

[83] DiplDan. 2. rk. V, 362. – Oldemoder, s. 96.

[84] Kinch I, 525; placering se Ingrid Nielsen (jfr. note 32), kap. 5.

[85] Ribe bys jordebog, jfr. note 48, nr. 31 f. – LA Vib. Ribe rådstuearkiv. Kæmnerrgsk. 1548-83, jordskyldsrgsk. 1565, fol. 2r.

[86] Oldemoder, s. 108. – Kirkeindvielser til Den hellige Grav synes ofte at gå tilbage til korstogstiden i 1100'rne. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse, s. 14.

[87] RA. Hansborgarkivet. Ærkedegnens regnskabsbog, jfr. note 65, fol. 210f. – Jfr. noterne 3 og 12.

[88] Oldemoder, s. 55. – S. Bartolomæus' kirke betænkes desuden i testamente fra 1474. Terpager 1736, s. 63.

[89] Jfr. s. 118f. og domkirken, fig. 24. – Terpager 1736, s. 395.

[90] Kirken findes dog aldrig benævnt ved den dobbelte indvielse til Hellig Grav og S. Bartolomæus. – Ingrid Nielsen (jfr. no

[91] Terpager 1736, s. 216.

[92] Af hensyn til smittefaren havde de spedalskes gårde almindeligvis egne kapeller og kirkegårde. I Roskilde synes de spedalske dog i senmiddelalderen at have haft mulighed for at overvære gudstjenester i den nærliggende S. Klemens sognekirke. Jfr. Olaf Olsen: St. Jørgensbjærg kirke, i ÅrbOldkHist. 1960, s. 42-47.

[93] Terpager 1736, s. 395. – Jfr. noterne 3 og 4.

[94] Thorup 1839, s. 50 og bilag s. 12f.

[95] Ribe bys jordebog, udg. Ingrid Nielsen, 1979, nr. 160. – Det 1905 afdækkede, uregelmæssige munkestensmurværk nord for ledvogterhuset ved Seminarievej stammede ikke, som først antaget, fra Hellig Gravs kirke, men må være rester af en kælder (Jfr. udgravningsplan ved Saaby 1905 i NM2, og beskrivelse i Ribe Stifts-Tidende 20. jan. 1906).

[96] Peder Olsens krønike, i Scriptores Minores II, udg. M. Cl. Gertz, 1922, s. 293, 305. – Om hans benyttelse af ældre kilder (Rydårbogen) se Jørgen Nybo Rasmussen: Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver, 1976, s. 75, 127f. Peder Olsens oplysning om bisp Gunners grav står i modstrid med en anden kilde, hvorefter han skulle være begravet i Løgumkloster, se Kinch I, 55 f. Jfr. DK, SJyll., s. 1124.

[97] SRD VI, 255. – Johs. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre, 1914, s. 97, 100. Kirkens indvielsesdag fejredes dagen efter S. Hans.

[98] DiplDan. 2. rk. IV, 30-34. Enslydende afladsbreve sendtes til franciskanerne i Kolding, Tønder, Slesvig, Flensborg og Ribe.

[99] Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. Wilh. Christensen, 1904, s. 196, 253, 257, 283, 295, 315.

[100] Johs. Lindbæk (jfr. note 97), s. 98f. anfører ikke mindre end 16 testamenter, hvori klostret betænkes.

[101] Johs. Lindbæk (jfr. note 97), s. 99. -Jørgen Nybo Rasmussen (jfr. note 96), s. 145.

[102] Kinch I, 426f. – Johs. Lindbæk (jfr. note 97), s. 101 f. – Thorup 1833, Bilag s. 18f. – Repert. 2. rk., 10749. – Ribe bys jordebog (jfr. note 48), nr. 87f.

[103] Scriptores minores (jfr. note 96), s. 293. – Kinch I, 424. – Johs. Lindbæk (jfr. note 97), s. 100.

[104] Thorup 1833, bilag s. 5f., 20.

[105] Jørgen Nybo Rasmussen og Jan Pinborg: Broder Jacob og Uddrivelseskrøniken, i HistT. 12. rk. I, 199 f.

[106] Olaus Heinrich Moller: Vermischte Nachrichten und Urkunden, welche der Stifter der lateinischen Schule in Flensburg, Ludolphus Maamani, und dessen Eltern, wie auch den Franciskaner-Orden und dessen Schicksale in Dänemark etc., insonderheit zur

Zeit der Reformation betreffen, Flensburg 1775, s. 26 f. – Kinch I, 502 f.

[107] Kinch I, 539 f. – Ingrid Nielsen: Torvene i Ribe, i Hikuin 7, 1981, s. 17f. – Ribe bys jordebog (jfr. note 48), nr. 61.

[108] Segl på breve i Rigsarkivet fra år 1289 (Ribe kapitel nr. 19, DiplDan. 2. rk. III, 383). 1309 (Ribe kapitel nr. 51, DiplDan. 2. rk. VI, 199), 1332 (Ribe kapitel nr. 94, DiplDan. 2. rk. X, 356) og 1465 (Ribe kapitel nr. 436, Repert. nr. 1980). Jfr. H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886, s. 79, fig. 950, 951.

[109] DaKancReg. s. 220. – Thorup 1833, bilag s. 22. – Kinch I, 539 f.

[110] Flensborg Avis 22. nov. 1896 og Ribe Stiftstidende 27. nov. 1902, om udgravningen til ny badeanstalt i forbindelse med alderdomshjemmet. – Brev fra W. Mollerup 8. dec. 1902 (NM2).

[111] NM2, inv.nr. D 5124-33. – Den antikvariske Samling i Ribe, mus.nr. 5423 og E 1411.

[112] DiplDan. 2. rk. VI, 343. – Kinch I, 543 f. – ActaPont. IV 2778, 2781; V 3384, 3386. Om johanniterne generelt henvises til Jarl Galléns og Troels Dahlerups artikel i KultHistLeks. VII, 600f.

[113] Terpager 1736, s. 62. – Thorup 1833, bilag s. 25 f.

[114] Maje Doctors (†1523) blev ifølge Terpager (1736, s. 403) begravet hos korsbrødrene. Fortegnelse over klostrets gods 1547 i DaKancReg. s. 361 f.

[115] Kinch I, 420f., 451, 467. – Terpager 1736, s. 403f. - Frederik d. Førstes danske Registranter, udg. Erslev & Mollerup, 1879, s. 3.

[116] DaKancReg. s. 40 (30. marts 1537). – Kinch I, 482f., 545.

[117] Kinch II, 589f. – Trap 5. udg. IX, 642.

[118] Thorup 1833, bilag s. 25 f.

[119] Klostergrundens udstrækning fremgår af Klavs Sehesteds brev på gården 8. juni 1542, DaKancReg. s. 228. Jfr. Kinch I, 545.

[120] KancBrevb. 20. maj 1553.

[121] DiplDan. 2. rk. VI, 196.

[122] DiplDan. 2. rk. IV, 291 og V, 32. – Kornerup, s. 83-117.

[123] Terpager 1736, s. 388 f.

[124] I England grundlagdes talrige kollegier og kollegiekirker fra 1200'rne, jfr. A. F. Leach: The schools of Medieval England, London 1912, s. 164f. Om forholdene i Danmark, se Kornerup I, s. 18-38.

[125] Terpager 1736, s. 385.

[126] DiplDan. 2. rk. X, 223.

[127] Terpager 1736, s. 86 f.

[128] DiplDan. 2. rk. XII, 87.

[129] Ældre anniversariebog, s. 546.

[130] Terpager 1736, s. 62.

[131] Kronens skøder I, 96. – Terpager 1736, s. 223. – Jfr. note 123.

[132] Repert. 2. rk. I, 246.

[133] Kronens Skøder I, 96. – Terpager 1736, s. 223.

[134] Jfr. Ingrid Nielsen: Puggårdsgade i Ribe – en arkivalsk undersøgelse, i Mark og Montre 1978, s. 22.

[135] DiplDan. 2. rk. II, 389.

[136] DiplDan. 2. rk. VII, 453. – Tilsvarende skulle forstanderen holde messer for Laurentius Litle, der døde i begyndelsen af 1300'rne, jfr. Ældre anniversariebog, s. 541.

[137] Terpager 1736, s. 517.

[138] J. Lindbæk og G. Stemann: De danske Helligaandsklostre, 1906, s. 4f. – Jfr. note 136.

[139] Terpager 1736, s. 514.

[140] KancBrevb. 30. juli 1554.

[141] Kinch I, 381.

[142] Kinch I, 489.

[143] DaKancReg. s. 267. – Terpager 1736, s. 519f. – KancBrevb. 15. sep

[144] Terpager 1736, s. 523, har til sin illustration benyttet et afklip fra den originale kobbertrykplade til Ribe-byplanen i Resens atlas. Pladen som helhed er tabt, og der kendes ingen bevarede aftryk; derimod eksisterer en tegning, der muligvis er forlæg for kobberstikket. På denne tegning er seglet dateret 1480. Se Ib Rønne Kejlbo: To stykker af en mosaik, i Mark og Montre 1976, s. 66-75; Thomas W. Lassen: Omkring billedmaterialet i »Ripæ Cimbricæ«, Hikuin 7, 1981, s. 265-74.

[145] Terpager 1736, s. 517f., 521. – Jfr. note 143.

[146] NM2. Plan ved Kr. Petersen 1934.

[147] Ribe bys jordebog (jfr. note 48), nr. 156.

[148] Ribe bys jordebog (jfr. note 48), nr. 157.

[149] Ribe Rådstuedombøger 1527-76, 1580-99, udg. Erik Kroman, 1974, s. 114.

[150] Kinch I, 515.

[151] En tredje mulighed er, at altret har stået i Hellig Gravs kirke, som 1523 stod i en vis forbindelse med S. Jørgensgården, jfr. s. 846.

[152] Terpager 1736, s. 391.

[153] ActaPont. V, 3775. – Terpager 1736, s. 392f.

[154] Ribe bys jordebog (jfr. note 48) nr. 229.

[155] Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. W. Christensen, 1904, s. 258.

[156] KglBibl. Uldallske samling 186 fol. VI. – Jfr. note 154.

[157] Terpager 1736, s. 392.

[158] Matthiessen, s. 260, note 23.

†MITTELALTERLICHE KIRCHEN IN RIBE

Außer dem Dom und der Katrinenkirche gab es im mittelalterlichen Ribe 11 Pfarrkirchen und Kloster- und Stiftskirchen (Plan Fig. 2).

Die Pfarrkirchen stammten durchweg aus dem älteren Mittelalter. Die St.-Klemens-Kirche und die St.-Peters-Kirche werden erstmals 1145 erwähnt, die St.-Nikolaj-Kirche in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die St.-Hans-Kirche 1214-30. Die Kirche zum Heiligen Grab kann ebenfalls romanisch gewesen sein, tritt aber erstmals in einem Verzeichnis aus der Zeit um 1350 auf. Mehr als diese sechs Pfarrsprengel (einschl. jenes des Doms) dürfte die Stadt kaum gehabt haben. Die St.-Bartholomäus-Kirche, die zweimal im 15. Jh. erwähnt wird, dürfte wohl mit der Kirche zum Hl. Grab identisch sein.

Klöster und Stifte. Die Pfarrkirche zu St. Nikolaj war gleichzeitig Klosterkirche eines Benediktinerinnenstifts, das schon um die Mitte des 12. Jh.s existierte und möglicherweise von einem aufgelassenen Doppelkloster in Seem südlich von Ribe hierher überführt wurde. Die Bettelorden kamen früh nach Ribe. Das Dominikanerkloster (S. 810) wurde 1228 gegründet; die Franziskaner, die 1232 in die Stadt kamen, konnten 1280 ihre Klosterkirche dem hl. Laurentius weihen. Um 1280 wird auch ein Heiliggeisthaus mit Kirche erwähnt, ebenso wie das dem hl. Georg geweihte Spital für Aussätzige, über dessen Kapelle jedoch nichts bekannt ist. Die St.-Michaels-Kirche, die dem 1298 gegründeten Klosterschulkollegium Puggård als »Kollegkirche« angeschlossen war, wird 1309 erstmals erwähnt. Das Haus der Johanniter, von dem wir 1311 zum ersten Mal hören, hatte sich im 15. Jh. zu einem richtigen klösterlichen Stift mit Kirche entwickelt. Schließlich wurden im Spätmittelalter zwei *Kapellen* aufgeführt, u.zw. die St.-Georgs-Kapelle Mitte des 15. Jh.s und die Heiligenkreuzkapelle Ende des 15. Jh.s, gelegen an den Ausfallstraßen der Stadt im Norden bzw. Süden.

Nach der Reformation von 1536 wurden die meisten Kirchen der Stadt als überflüssig betrachtet und zum *Abbruch* verurteilt. Der Dom und die St.-Katrinen-Kirche der Dominikaner blieben als die zwei protestantischen Pfarrkirchen der Stadt bestehen, und die St.-Peters-Kirche blieb bis zum Ende des 17. Jh.s erhalten. Sie diente als Materiallager, Schmiede u.dgl., während der Friedhof als Begräbnisplatz für Arme und Verbrecher angewendet wurde. Was die übrigen Kirchen betrifft, so verschwanden die Johanniterkirche und die St.-Laurentius-Kirche der Franziskaner schon 1537, und die Abbrucharbeit kam richtig in Schwung im Jahr 1538, als ein Handwerker, der sogenannte »kerkenn breker« (= Kirchenbrecher), die St.-Hans-Kirche, die St.-Michaels-Kirche, die St.-Nikolaj-Kirche und vermutlich auch die Kirche zum Heiligen Grab und die St.-Klemens-Kirche niederriß.

Wir kennen eine vereinzelte, 1598 gedruckte *Abbildung* der mittelalterlichen Kirchen (Fig. 1). Als das Bild angefertigt wurde, waren die meisten Kirchen schon seit etwa 50 Jahren verschwunden, so daß vermutlich nur die Wiedergabe der St.-Peters-Kirche, die Ende des 16. Jh.s noch erhalten war, als verläßlich betrachtet werden kann.

Die archäologischen Spuren der Kirchen sind dünn gesät. Eine Anzahl Bausteine, Taufen und Grabsteine, die sich im Museum zu Ribe und verstreut in den Häusern und Gärten der Stadt befinden, stammen vermutlich aus verschwundenen Mittelalterkirchen (S. 859). Vom Franziskanerkloster sind einige Formsteine erhalten geblieben, und vom alten Friedhof der St. Hans-Kirche wurden Gräber gefunden.

Nur die St.-Klemens-Kirche, die St.-Peters-Kirche und die St.-Nikolaj-Kirche waren Gegenstand eigentlicher archäologischer Untersuchungen. Bei allen drei romanischen Kirchen war das *Baumaterial,* ebenso wie beim Dom, vulkanischer Tuff aus der Rheingegend. Bei späteren An- und Umbauten wurden Ziegel verwendet.

Die romanische Anlage der *St.-Klemens-Kirche* bestand aus Apsis, Chor, Schiff und Turm,

aufgeführt aus Tuffstein auf einem Sockel aus dem gleichen Material. Diese Eigenheit, die die Kirche von allen anderen südwestjütländischen Tuffsteinkirchen unterschied, hatte sie gemein mit den ältesten dänischen Kalktuff-Kirchen aus dem Ende des 11. und vom Anfang des 12. Jh.s, und das kann ein Indizium dafür sein, daß die St.-Klemens-Kirche eine der ältesten Tuffsteinkirchen der Gegend von Ribe war. Der kurze, aber breite Grundriß der Kirche sowie das Vorhandensein eines romanischen Turms unterscheiden die Kirche ebenfalls von den in dieser Gegend üblichen. Der romanische Bau hatte einen zwei Lagen hohen Sockel mit Hohlkehle und Fase. Die Apsis war mit fünf Blenden geschmückt, die von Halbsäulen oder Lisenen unterteilt und oben mit einem oder mehreren Rundbogen abgeschlossen waren. Auch die übrigen Fassaden der Kirche waren vermutlich mit Blenden ausgeschmückt, und das Innere der Kirche zierte ein Fasensockel. Im Spätmittelalter wurde der romanische Turm von einem aus Ziegeln gemauerten abgelöst; es wurden Gewölbe eingebaut (vgl. Rippenstein, Fig. 8) und gotische Stabfenster eingesetzt. Unter den Grabmälern muß ein romanisches †*Grabsteinfragment* aus Sandstein hervorgehoben werden, ferner ein Sargdeckel zu einem trapezförmigen Sandsteinsarg des Typs, der in mitteldeutschen Steinbrüchen hergestellt und an der Nordseeküste entlang nach Norden exportiert wurde.

Die St.-Peters-Kirche hatte, wie aus den ausgegrabenen Fundamentgräben hervorgeht, einen Grundriß mit Chor, Schiff und später dazugekommenem Turm, der einen älteren Glockenstuhl auf dem Friedhof ablöste. Der Turm wurde möglicherweise nicht fertiggebaut oder ist später bis zur Höhe der Mauern des Schiffs eingestürzt, vgl. die Wiedergabe der Kirche ohne Turm.

Die St.-Nikolaj-Kirche lag auf dem jetzigen Eisenbahngelände, wo der Fund einiger profilierter Granitsockelsteine möglicherweise die Lage der Kirche andeutet. Vom *Inventar* der Kirche ist eine *Glocke* erhalten geblieben, die 1477 (oder 1474) gegossen und nach der hl. Katharina benannt wurde; sie befindet sich jetzt in der Katrinenkirche. Im Friedhofsbereich wurden viele mittelalterliche *Gräber* gefunden.